

TÜRKÇEDE EK FİİL (İ-) ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Erol TOPAL

Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Kastamonu.

İlk Kayıt Tarihi: 14.01.2012

Yayına Kabul Tarihi: 27.03.2012

Özet

Türkçede gramer açısından tartışılan birçok konu vardır. Bunlardan biri de ek fiil ve bildirme konusudur. Kaynaklar bu konuda değişik görüşler sunmuş; fakat ortak bir kanaate varamamışlardır. Bu çalışmamızda ilk önce ek fiil ve bildirme konusunda kaynaklardaki bilgileri verdik. Sonra ek fiilin tarihi sürecinden bahsettik. Geniş zaman çekimindeki şahıs eklerinin ek fiil ekleri olmadığını aslında onların birer şahıs eki olduğunu söyledik. Bildirme (+dır) ekinin sadece üçüncü tekil ve üçüncü çoğul şahıslarda ortaya çıktığı konusuna değindik ve aslında bu ekin birinci ve ikinci şahıslarda da ortaya çıkabileceğini söyledik. Bildirme ekinin ek fiil olmadığını tarihten beri süregelen ayrı bir ek olduğunu izaha çalıştık.

Anahtar kelimeler: Ek fiil, bildirme eki, şahıs eki.

VIEWS ON THE COMPLEMENTARY VERB (I-) IN TURKISH

Abstract

There exist various much-debated issues in Turkish language regarding the grammar. One of those issues is the one regarding the topics of complementary verb and copula. Various resources have put forward different opinions on the issue, however, cannot reach a consensus. This study first presents some information from several resources on complementary verb and copula; and then talks about the historical process of the complementary verb. The study argues that the personal suffixes in the conjugation of present simple tense are not complementary verb suffixes but personal suffixes. The study states that copula (+dır) occurs only in the third person singular and third person plural; and that it may also occur in the first and second persons as well. The study attempts to explain that copula is not a complementary verb, but a separate suffix with a longstanding historical background.

Key Words: complementary verb, copular, personal suffixes.

1. Giriş

Türkçe dilbilgisi kitaplarında tartışılması gereken ve tartışılan pek çok mevzu vardır. Bunlardan biri de ek fiil olarak adlandırılan (i-) fiili ile bildirme eki olan “+dır” ekidir. Bununla ilgili bazı problemlerin olduğunu Sezai Güneş, iki yıl önce sunduğu bir tebliğinde dile getirmiştir (Güneş 2010:429–433). Yaptığı araştırmada Güneş, bazı

temel kaynaklarda ek fiil ile ilgili çelişkili bilgilerin yer aldığı üzerinde durmuş ve çözüm önerisi getirmeden konuyu öylece bırakmıştır. Biz de bu makalemizde bu konuyu yeniden dile getirip bazı tekliflerde bulunacağız.

Her şeyden önce ek fiilin tanımıyla işe başlayabiliriz:

Muharrem Ergin ek fiili “ eskiden cevherî fiil, cevher fiil denilen, bugün isim fiil veya ana yardımcı fiil diyebileceğimiz i- fiilidir”(Ergin 1997:314) diye tanımlar. Ayrıca bu fiilin görevi için de “belirli çekim şekilleri ile vazife görerek bir yandan birleşik fiil çekimlerinin temelini kuran, öte yandan bütün isim ve isim şekillerini fiil kalıbına sokarak, onları fiilleştirerek isim cümlelerini ortaya çıkarır.” (Ergin 1997: 314) demektedir.

Zeynep Korkmaz da bu fiili “Eski Türkçede er- yardımcı fiilinin er->ir->i- biçiminde ekleşmesinden oluşan ad soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan ve birleşik fiil çekimlerinde de görev alan fiil”(Korkmaz 2003: 81) olarak tanımlar. Korkmaz, ayrıca “ek fiilin 3. şahıs teklik ve çokluk çekiminde eski bir tur-yardımcı fiilinin ekleşmesinden oluşan +Dır bildirme eki kullanılmaktadır” (Korkmaz 2003:81) der.

Korkmaz, bildirme eki bahsinde ise şunları söyler: “tur- yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden (tur-ur) çıkan, yüklemi özneye bağlayan, ekleşip ünlü ve ünsüz uyumlarına giren, ek fiilin bildirme kipinin teklik ve çokluk üçüncü şahıs çekimlerine gelerek anlamı güçlendiren –Dır/DUr eki.” (Korkmaz 2003:63)

Günay Karaağaç ise “bildirme” başlığı altında “Türkçe ile ilgili dil bilgisi çalışmalarında, cevher fiili, cevherî fiil, salt fiil, boş fiil, ana yardımcı fiil, ek eylem, bildirme eki vb. gibi değişik terimlerle karşılanan ana yardımcı fiil, Eski Türkçe olmak/ bolmak, ermek, turmak eylemlerinin kullanıldığını, daha sonra da ermek ve turmak eylemlerinin kullanım alanlarını genişleterek, Türkçenin ana yardımcı fiilleri olarak ortaya çıkışları süreci izler.”(Karaağaç 2011:108) diyerek bu fiillerin Türkçenin bildirme yapısını oluşturduğunu ifade eder.

Bu tanımlardan anlaşıldığına göre Türkçede er- fiili ile tur- fiili birbirine karıştırılmıştır. Başka bir ifadeyle “ek fiil” terimi ile “bildirme” terimi iç içe girmiş vaziyettedir. Bu makalemizde ek fiil ile bildirme ekinin ayrı görevlerde olduğunu izaha çalışacağız.

Yeniden ek fiil bahsine dönecek olursak şunları söyleyebiliriz: Günümüz Türkiye Türkçesinde i- şeklinde olan kendi başına bir anlamı olmayan ek fiilin tarihî süreci hakkında Efrasiyap Gemalmaz şunları söyler: “Türkçede öteden beri isim fiil (+ if-) vazifesi “+Ø.e.rØ-> +er- ~ +ir->+i->+y- ~ +Ø-” fiili üzerinedir. Bu fiilin olumsuz şekli STT’nde “değil” edatının yüklem haline konulan isme, getirilmesiyle yapılır. O halde, ismin olumlu şeklinde, olumsuz şekildeki “değil” edatının bulunduğu yerde bir “Ø” morfem bulunuyor demektir.”(Gemalmaz 1982:145)

Görüldüğü gibi i- fiilinin ilk hali er- fiilidir. Bu fiil isme gelerek isimleri yüklem yapar. Fiil çekimlerinde ise durum şu şekildedir:

Eski Türkçedeki yapısı şöyledir:

ad+er-ür+men şeklindedir.

Muharrem Ergin bunu şöyle örneklendirmiştir:

“Men er-ür men <benim>

Sen er-ür sen <sensin>

Ol er-ür ol <odur>

Biz er-ür biz (miz) <biziz>

Siz er-ür siz <sizsiniz>

Olar er-ür-ler (olar) <onlardırlar>”(Ergin 1997:316)

Kiplerde ise bu ek aşağıdaki gibidir:

Görülen geçmiş zaman kipinde :

/+_er-//-tø+ / > /+_ir-//-tø+ / > /+_iø-//-dø+ / > /+i-d+ / > /+ø-D+ / <=> /+y-+d+ /

Öğrenilen geçmiş zaman kipinde:

/+_er-//-miş+ / > /+_ir-//-miş+ / > /+_iø-//-miş+ / > /+i-miş+ / > /+ø-mİş+ / <=> /+y-+mİş+ /

Şart kipinde:

/+_er-//-ser+ / > /+_ir-//-ser+ / > /+_iø-//-seø+ / > /+i-se+ / > /+ø-sA+ / <=> /+y-+sA+ /

Bu ekleri sadece birinci tekil şahısları dikkate alarak örneklendirelim:

Gel-di+(y)i-di+m

Gel-miş+i-miş+im

Gel-di+(y)i-se+m

Bütün bunlara rağmen ek fiilin geniş zamanında ek fiil eki görülmediğinden, şahıs ekleri ek fiil eki zannedilmiştir. Mesela, Zeynep Korkmaz Gramer Terimleri Sözlüğü'nde ek fiil olan er- hakkında bilgi verdikten sonra şöyle söyler: “[Ek fiil] şahıslara göre çekiminde +ım/+um/, +sın/+sun, +sı-nız/+su-nuz, +dırlar/+durlar şekillerine girer: çalışkan+ım, çalışkan+sın, çalışkan+dır, çalışkan+ız, çalışkan+sınız, çalışkan+dırlar”. (Korkmaz 2003:81)

Hâlbuki bu örneklerde ek fiil eki yerinde +Ø- vardır. Şöyle ki:

Çalışkan er-ür men yapısı günümüz Türkiye Türkçesinde ek fiil ve zaman ekinin düşmesiyle şu şekle girmiştir:

Çalışkan +Ø-Ø+ım

Yukarıdaki örnekte ek fiil ekinin yeri boş ögedir. “Bilindiği gibi Türkçede birinci ve ikinci şahıslar karşısında üçüncü şahıs, olumsuzluk karşısında olumluluk, bütün diğer fiil kipleri karşısında emir kipi işaretlidir” (Gemalmaz 1982: N.9), yani boş ögedir. Burada da isimlerdeki ek fiil ekinin yeri boştur.

Bizim bu görüşümüzü Hülya Çengel de Kırgız Türkçesi Grameri adlı kitabında verdiği şu bilgilerle desteklemektedir: “Kırgız Türkçesinde ek fiilin, şimdiki zaman çekiminin ekleşmesi sırasında fiil ile zaman eki erimiş; geriye şahıs ekleri kalmıştır. Bu çekimde şahıs ekleri doğrudan doğruya isme gelir: cakşı-mın “iyiyim”(Çengel 2005:181).

Ek fiil ile ilgili bir başka sorun da ek fiilin geniş zaman üçüncü tekil ve çoğul şahıslarında görülmektedir. Bu şahıslarda, karşımıza +dır eki çıkmaktadır. Bilindiği gibi bu ek tur-ur yapısından tur-/dur- şekline dönüşmüş ve kaynaklarda bildirme veya ihtimal eki olarak anılmıştır. Bu ek hakkında Tahsin Banguoğlu şunları kaydeder: “3. kişide ise Eski Türkçeden beri ermek fiiline paralel bir salt fiil olma istidadı gösteren turmak fiili yer almıştır.” (Banguoğlu 1990:474): Bu ek için Vecihe Hatipoğlu da “+tur eki, genellikle ad bazen de eylem soylu sözcüklere getirilerek ek eylemde, geniş zaman kavramı sağlanır ve ek ‘sürerli koşaç’ adını alır”(Hatipoğlu1981:162) der.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığına göre bu ek üçüncü tekil ve çoğul kişilerde görülmekte, koşaç yani İngilizce “copula” anlamında kullanılarak olmak fiiline teka-bül etmektedir. Yani ek fiil eki değildir. Nitekim Muhsine Börekçi de bu ekin ek fiil veya ek fiilin geniş zaman biçimi olamayacağını ifade etmektedir. (Börekçi 2009:159)

+dır eki, fiillere geldiğinde cümlenin anlamına göre, kesinlik ya da ihtimal bildirir.

“Bu saate kadar gelmiştir” ifadesinde bir ihtimalden bahsedilirken, öğretmenin öğrencilerine ders sonunda “Ders bitmiştir” ifadesinde ise kesinlik söz konusudur.

Asıl sorun, ekin isimlere geldiğinde ortaya çıkmaktadır. Bazı kaynaklarda bu ekin sadece üçüncü tekil ve çoğul şahıslarda görüldüğü söylenmektedir. Bu konuda Ahmet Topaloğlu: “Bugünkü Türkçede bildirme eki durmak fiilinin geniş zamanın (dur-ur) ekleşmesiyle meydana gelen +dır ekidir. Olumsuzu değil kelimesiyle yapılır. Bu aslında cevher fiilin geniş zamanının üçüncü tekil şahsında kullanılan ektir; çekimli fiillere eklendiği zaman ise kuvvetlendirme ve ihtimal eki fonksiyonu kazanır.” (Topaloğlu 1989:41) demektedir.

Bütün Türk lehçe ve şivelerindeki +dır ekini inceleyen Hülya Savran da bu ekin bildirme eki olduğunu ve görevinin ad ve ad soylu kelimeleri yüklemleştirdiğini ve

hem geniş zaman, hem kuvvetlendirme ve ihtimal işlevleri ile geniş zaman ifadesini kaybettiğini fakat pekiştirme ve olasılık anlamları ile ön plana çıktığını ifade eder. (Savran 2008: 183)

Fakat burada ve diğer kaynaklarda +dır ekinin birinci ve ikinci şahıslarda neden kullanılmadığı veya kullanılıp kullanılmayacağı üzerinde durulmamıştır. Oysaki birinci ve ikinci şahıslarda bu ek Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür; fakat kullanılabilir de. Şu diyaloga bakalım:

Ahmet:

-Çok güzelsin.

Ayşe:

-Evet, güzelimdir.

Örneğini incelediğimizde karşımızdaki kişi bize bir durumumuzu bildiriyor. Biz de onun dediğini kabul ettiğimizi vurgulamak için +dır ekini kullanıyoruz. Fakat tek başına kullandığımızda “güzelimdir” demiyoruz veya demeye gerek duymuyoruz. Dilde ekonomi ilkesinden dolayı birinci ve ikinci şahıslarda çok lüzumlu olmadığı müddetçe (vurgulama vb. durumlarda) +dır ekini kullanmıyoruz. Yukarıda görüldüğü gibi, bu şahıslarda bu eki kullanmak da mümkün olabilmektedir.

+dır ekini ilk iki şahısta kullanmayışımıza bir diğer sebep olarak da şunu söyleyebiliriz:

“Akıllıym” dediğimiz zaman ben kendimin akıllı olduğundan eminim. “Akıllı-sın” dediğim de ise o kişi muhakkak yakınımızda veya yanımızdaki kişi olduğu için onun da akıllı olduğunu biliriz. Bu yüzden ilk iki şahısta +dır ekini kullanmaya lüzum yoktur. Ancak “akıllı” dediğimizde ise üçüncü şahıstan bahsetmekteyiz. Bu kişi bizim için “o”dur. Dolayısıyla bize yakın değildir. Biz o kişi hakkında ancak kesin olmayan bir hükümde bulunabiliriz. Onun için de “akıllıdır” ibaresini kullanarak bir tahminde bulunuruz. Bunun için ihtimal veya bildirme eki olan +dır sadece üçüncü tekil ve çoğul şahıslarda kullanılmaktadır.¹

Bu çalışmadan sonuç olarak şunları çıkarabiliriz:

i- ek fiilinin geniş zamanında bulunan şahıs ekleri (zengin+im) -zannedildiği gibi- ek fiil eki değildir. Bu tür yapılarda yer alan ek fiil eki (er-ür) yazımda görülmemekte

1 Türkiye Türkçesinde durum bu iken Yeni Uygur Türkçesinde bu ek birinci, ikinci tekil ve çoğul şahıslarda da kullanılmaktadır. Üzerinde doktora çalışması yaptığımız Yeni Uygur Türkçesi Kur'an tercümesinden sadece birinci tekil şahıs için şu örnekleri verebiliriz: qobul qil-ğuçi+dur+män (kabul edendirim/kabul edenim.) 2/160 (Uygurca tercüme s.25).män Räsululla'+dur+män (peygamberim) 3/153 (s.70).

Türkmen Türkçesinde de dir eki, şahıs ekinden önce gelmektedir: Türkmen+dir+in/ Türkmen+dir+is (Türkmenim, Türkmeniz.)

dolayısıyla da şahıs ekleri ek fiil eki olarak kabul edilmektedir. (zengin+er-ür+men) Bu ekler ek fiil ekeri değil şahıs ekleridir.

Bu makaleden çıkardığımız diğer sonuç ise +dır ekiyle ilgilidir. Bu ek, fiillere gelerek ihtimal veya kesinlik; adlara gelerek de bir durumu/olayı bildirdiğinden bildirme eki olarak kabul edilmelidir. Her nedense geniş zaman üçüncü teklik kişideki +dır eki, ek fiil olarak kabul edilmiştir. Ek fiil ile bildirme kavramları aynı kavramlar değildir. Geniş zaman üçüncü teklik kişi çekiminde gerek yardımcı fiil gerekse şahıs eki olarak herhangi bir ek yoktur. Geniş zaman üçüncü teklik kişide görülen +dır eki bildirme ekidir. Türkiye Türkçesinde bu ek birinci ve ikinci şahıslarda kullanımdan düştüğü halde bazı Türk lehçelerinde (Yeni Uygur Türkçesi, Türkmen Türkçesi) bu şahıslarda da kullanılmaktadır.

2. Kaynaklar

1. Banguoğlu, T., (1990). Türkçenin Grameri, Ankara.
2. Börekçi, M., (2009). Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler, Erzurum.
3. Çengel, H., (2005). Kırgız Türkçesi Grameri, Ankara.
3. Ergin, M., (1997). Türk Dil Bilgisi, İstanbul.
4. Gemalmaz, E., (1982). Standart Türkiye Türkçesi (STT)nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri, Erzurum.
5. Güneş, S., (2010). “Türkçede “İmek Fiili” Hakkında”, III. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16–18 Aralık 2010, İzmir.
6. Hatipoğlu, V., (1981). Türkçenin Ekleri, TDK Yay., Ank.
7. Karaağaç, G., (2011). Türkçenin Söz Dizimi, İstanbul.
8. Korkmaz, Z., (2003). Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara.
9. Savran, H., (2008). “Türk Dilinde “+dır” Bildirme Eki ve “dır” Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri” U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 9, S. 14, s. 163-188. 2008/1
10. Topaloğlu, A., (1989). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul.